

КОМУНІТАРИЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Оксана ІВАНКОВА-СТЕЦІУК

УНІВЕРСАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СИСТЕМНИХ ЗМІН В СУСПІЛЬНО- РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Oksana Ivankova-Stetsiuk

THE UNIVERSAL MECHANISMS OF SYSTEM
CHANGES IN PUBLIC RELIGIOUS LIFE:
UKRAINIAN CONTEXT

The concept of system changes in the forms of social and religious life is proposed and their universal mechanisms are found. The trend to communitization of social and religious life is regarded as the final stage of interaction of socio-religious relations.

Keywords: social and religious life, mechanisms of change, system, communitization.

© О. ІВАНКОВА-СТЕЦІУК, 2015

Актуальність теми нашої наукової розвідки визначається як тенденціями змін у зв'язках між соціальним та релігійним, так і розвитком наукового знання через концептуалізацію нових феноменів сучасності. З одного боку, в суспільстві, де тривають процеси секуляризації, але, разом з тим, зростає суб'єктність церков та діючих під їх егідою структур, змінюються способи взаємодії індивідів та виникають нові види практик. З іншого боку, дисциплінарний статус сучасної соціогуманітаристики зумовлює необхідність пошуку нових інтерпретацій смислових характеристик соціального зв'язку в різних онтологічних параметрах. З огляду на інтенсифікацію процесів соціальних переміщень в останні десятиліття та активізацію діяльності традиційних для українців церков за кордоном, український контекст дослідження суспільно-релігійного життя передбачає не лише аналіз того, що відбувається в сучасній Україні після припинення існування радянського атеїстичного режиму, але й того, що відбувається поза її територіальними межами, в осередках мігрантів «четвертої» хвилі.

Суспільно-релігійне життя в Україні та середовищі українців за кордоном на зламі тисячоліть є унікальним об'єктом дослідження, який, за відносно короткий термін, зазнав якісних змін. Зокрема, на фоні зростання громадської активності, актуалізувалися процеси структурування взаємодії людей з метою реалізації практик соціального служіння — добровільної праці на благо інших, мотивованої бажанням дієво стверджувати світоглядні переконання. Як наслідок, наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. в Україні та осередках українських мігрантів за кордоном активізують діяльність об'єднання, для яких характерні відносно невисокий ступінь формалізації та релігійної ангажованості. Це служби соціальної опіки, благодійні фонди, спільноти взаємодопомоги, які тією чи іншою мірою знаходяться під егідою церков, громадські (зокрема, християнські) організації, рухи, партії. В коло їх учасників входять небайдужі до потреб суспільства люди, серед яких є й такі, які, не будучи релігійними, відчують потребу у підтриманні національних традицій, розширенні середовища комунікацій, застосуванні своїх знань для суспільно корисних цілей, участі у розбудові соціальної держави. Водночас, з огляду на те, що залучення до позакультової діяльності може стати передумовою воцерковлення, такі структури мають конверсійний потенціал. Їх гетерогенність, поліфункціональність та схильність до постійних модифіка-

цій актуалізують потребу у застосуванні особливо-го інструментарію дослідження.

Джерельна база досліджень взаємозв'язків релігійного і соціального є достатньо наповненою. Її основу становлять роботи зарубіжних (П. Бергер, М. Бердяєв, М. Вебер, Е. Дюркгайм, Г. Зіммель, Х. Касанова, О. Конт, Н. Луманн, Б. Малиновський, К. Манхгейм, В. Розанов, Е. Трельч, М. Уолдер, Л. Фейєрбах, П. Флоренський, Е. Фромм, Дж. Фрезер, Ю. Габермаста інші) та вітчизняних (В. Антонович, М. Грушевський, І. Крип'якевич, О. Левицький, В. Липинський, М. Шаповал, М. Шлемкевич, В. Янів та інші) релігієзнавців, соціологів, антропологів, філософів, істориків. Вагомим доповненням цієї бази є праці сучасних українських дослідників (В. Бондаренко, В. Єленський, Р. Кирчів, О. Козловський, А. Колодний, Л. Кондратик, М. Маринович, В. Пилипенко, Л. Рязанова, О. Сапеляк, Я. Тарас, Л. Филіповича інші). Понад свій високий евристичний потенціал, такі роботи мають обмеження, зумовлені недостатньою увагою до змін в структурах мезорівня. А, між тим, саме останні вважаються первинною основою організації діяльності й взаємодій, через які індивід поєднується з більшим суспільством (Т. Заславська, Н. Смелзер, Дж. Тернер, Ф. Тьонніс, Н. Черниш), входячи в систему соціальних відносин. Така система наділена певними рисами, зміни в яких зумовлені виникненням нових соціальних зв'язків, що визначають відносини між об'єктами або зв'язках всередині них, тобто мають системний характер.

Системні зміни в суспільно-релігійному житті актуалізують використання евристичного потенціалу системології та її складової — теорії соціальних систем — для вироблення концепції, яка б, на систематизованій основі, пояснювала логіку таких змін та виявляла їх стимулюючі елементи. Ключовим при цьому постає поняття форми організації — як способу упорядкування взаємодій індивідів в рамках соціальної системи, залежно від виду соціальних зв'язків, що лежать в її основі. Іншими словами, включаючи поняття системи в дослідження, ми, тим самим, зобов'язуємо себе продемонструвати, яким чином та чи інша системна організація забезпечує високий рівень функціонування і, разом з тим, як вона включає в себе різного роду структурно-функціональні елементи для оптимізації діяльності [31]. Керуючись цією настановою, спробуємо виявити дію універсальних механізмів сис-

темних змін у формах організації суспільно-релігійного життя для їх подальшої концептуалізації через побудову понятійної конструкції (каркасу) дослідження та розроблення теоретичної моделі таких змін.

Побудова понятійної конструкції організаційної структури суспільно-релігійного життя

Роль базових елементів у нашому дослідженні відіграватимуть поняття, які утворюють його теоретичний каркас. В нашому випадку йдеться про поняття суспільно-релігійного життя, яке пропонується розглядати як сукупність процесів соціальної взаємодії, форми організації якого є способами упорядкування взаємодії суб'єктів (індивід, соціальна група, суспільство, держава), а побудову понятійної конструкції його організаційної структури здійснювати через виокремлення структур і тих їх ознак, які претендують на статус ключових, через виокремлення сукупності елементів системи, які маючи подібні властивості, відрізняються мірою їх вираження. В основі пропонованої теоретичної класифікації форм організації суспільно-релігійного життя лежать структури взаємодії індивідів, перелік яких вичерпується ситуаціями взаємодії для реалізації духовно-релігійних та соціальних потреб. Як наслідок, нами виокремлюється три способи структурування мезорівневих соціальних взаємодій.

Релігійні об'єднання є соціальними формами організації релігійного життя, у системі функціональних навантажень яких базовим є блок забезпечення умов для реалізації релігійних практик, а допоміжним — т. зв. «позакультовий» блок, який забезпечує надання соціальної та психологічної допомоги віруючим та реалізацію їх духовно-культурних потреб. Релігійні об'єднання можуть формуватися як на макро- (т. зв. соціальні форми релігії — Церква, конфесія, секта), так і на мезорівні (церковні епархії та парафії та інші об'єднання священництва та мирян, створені за територіальним принципом), рідше — на мікрорівні (т. зв. молитовні групи). Структурування соціальних взаємодій у формі релігійного об'єднання здійснюється через актуалізацію колективного *credo*: чим ширше останнє, тим сильнішими стають зв'язки між індивідами. Дію цього феномену Е. Дюркгайм пояснює тим, що в «лоні релігії» об'єднання людей відбувається не в результаті обміну «взаємовигідними послугами», а на основі якоїсь доктрини. І чим

ширше й надійніше збудована ця доктрина, тим активніше відбувається гуртування довкола церкви; що більша кількість способів поведінки й мислення нормується релігійними приписами, то більш присутня в усіх деталях людського буття ідея Бога, котра приводить до одної мети усі людські особистості. І навпаки, що більше відмінних доктрин виникає в конфесійній групі, то більш відчувається в ній відсутність консолідуючої ідеї, і тим менша її згуртованість і життєва міць [9, с. 170—173].

Дещо по-іншому розглядає систему функціональних навантажень об'єднання за релігійним критерієм М. Вебер. Здійснюючи пошук перспективних — з точки зору суспільної значущості — форм релігійних об'єднань, він доходить висновку, що в суспільстві, яке виявляє тенденцію до секуляризації, актуалізуються об'єднання, базовані не так на релігійних, як на спільних культурних цінностях (останнє стосується навіть тих людей, які мають «релігійний слух»). При цьому саме Церква, з її «універсальністю», дає змогу індивіду, у міру потреби, активізувати свої релігійні практики, а за її відсутності — «не помічати» Церкви, не остерегаючись при цьому цілковитого «відлучення» від неї [4]. Ідея М. Вебера щодо виокремлення додаткових, «позакультових» функцій релігійного об'єднання частково знайшла свій розвиток у Е. Трелча [30] та у Г. Бекера [25], за рахунок додавання двох видів типів релігійних організацій. Йдеться про деномінацію як секту, яка «охолола» і перетворилася на інституційний орган, радше, ніж на активну групу віруючих, та культ — як групу прихильників спиритизму, астрології або трансцендентальної медитації, які мають ліберальну й швидкоплинну природу, складаючись з осіб, які заперечують цінності навколишнього суспільства. Останнє, на думку М. Вебера, якраз і є «свідченням тієї загальної слабкості релігійних мотивацій», яка упродовж найближчого майбутнього сприятиме розбудові національних церков [4, с. 388—392].

(Про)релігійні об'єднання є способом структуривання взаємодій для згуртування зусиль у вирішенні актуальних проблем мирян. Їх прикладом можуть слугувати деякі структури душпастирства, як от мирянські Асоціації, а також церковні Рухи і спільноти [2, с. 204]. Однак, зазвичай, в даному випадку йдеться про феномен релігійної общини (в українській версії адекватнішим є термін «громада»), яка створю-

ється в рамках церковної парафії для згуртування зусиль у вирішенні актуальних проблем мирян, забезпечення середовища осіб зі спорідненими духовно-релігійними орієнтаціями та їх комунікації, скажімо, у форматі малих соціальних груп — «малих общин» [1]. У системі функціональних навантажень (про)релігійних структур «культовий» та «позакультовий» блоки є приблизно зваженими. Таким чином, (при)церковна громада постає не лише (і навіть не стільки) як релігійна група, що склалася в процесі відправлення спільних релігійних обрядів, а як локальна (територіальна) громада (прихожани храму). Такі (при)церковні громади мають тривалу традицію формування, яка особливо виразно виявлялася в умовах діаспори, де така громада, будучи територіальною одиницею, постає водночас і як «просте скупчення», в якому індивіди сполучені якоюсь однією ознакою — мовою, релігією, сусідством, і як «складне скупчення», в яких люди сполучені двома або більше ознаками — мовою і релігією; расою і однаковим обсягом прав; мовою + професією + релігією + обсягом прав + маєтністю тощо. Таке «скупчення», за М. Шаповалом, має ознаки самоорганізованого об'єднання, яке має владу над своїми членами [24, с. 162].

За сучасних умов (при)церковні громади створюються та розвиваються з урахуванням досвіду громадотворення (community building) в Україні і світі [11; 16; 26; 27]. При цьому слід розрізняти (при)церковну громаду та територіальну парафію. Так, якщо до парафіяльної громади входять вірні певної конфесії, то до прицерковної громади (навіть якщо її кістяк сформовано з парафіян), можуть долучатися й інші індивіди (останнє особливо характерно для емігрантського середовища). Лідером парафії завжди є душпастир, тоді як (при)церковна громада може висунути свого лідера-мирянина, який, втім, зазвичай знаходиться у постійному контакті зі священником. Зрештою, парафіяльне об'єднання і (при)церковна громада мають різні цілі: якщо парафія формується в першу чергу з метою забезпечення можливостей реалізації духовних потреб вірних певної конфесії, то (при)церковна громада, хоча й створюється як спільнота у вірі, має також на меті об'єднання зусиль для задоволення спільних для її учасників потреб — і не лише духовних, але й соціальних та навіть матеріальних. Втім, парафіяльне об'єднання і (при)церковна громада в жодному разі не протиставляють себе одна

одній, а навпаки, доповнюють, взаємно збагачуються та посилюючись, використовуючи як подібні, такі відмінні форми роботи.

(При)церковній громаді, як і будь-якій іншій, властива суб'єктність. Йдеться про її здатність до самостійного (автономного) відтворення на власному соціокультурному ґрунті різноманітних способів, форм, засобів соціальної активності / діяльності, спрямованих на задоволення потреб учасників угруповання [5, с. 106—107]. Як колективний суб'єкт діяльності така громада складається з інших суб'єктів — індивідуальних (окремі активні миряни) та колективних (молитовні групи, учасники церковного хору, групи земляцтва та інші мікроструктури). Ці суб'єкти розглядають як структурні елементи, що взаємодіють як одне з одним, так і з іншими суб'єктами (церковні інституції, громадські організації, місцеві владні структури тощо) в рамках цілісної соціокультурної системи. У процесі взаємодії між ними може складатися конкретна система взаємозв'язків — горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних), або вертикальних (суб'єкт-об'єктних) — і взаємин — рівноправних (партнерських) або відносин залежності і підпорядкування (патрон-клієнтських). Саме особливості взаємозв'язків і взаємин, що виникають між структурними елементами (при)церковної громади «віддзеркалюють соціокультурну специфіку громади як «колективного суб'єкта». Водночас, як і будь-яке (про)релігійне об'єднання, (при)церковна громада може мати ознаки локальності, тобто передбачає можливість здійснення комунікацій за рахунок безпосередніх та неформальних контактів, відтворюючи принципи функціонування соціуму традиційного взірця. Останнє особливо виразно виявляється у форматі «малої общини» як свого структурного елемента, прикладом якої можуть стати т.зв. молитовні групи, які створюють при церквах для вивчення основ богослов'я, але водночас відіграють роль середовища комунікацій та формування активістів громади [22, с. 97—118]. В цій ситуації відбувається «поєднання непоєднуваного»: з одного боку, зіткнення з реаліями індивідуалістського життя [19, с. 179], а з іншого — можливість існування в комфортному середовищі майже родинного характеру, де (як у кожній невеликій традиційній культурі) майже всі аспекти життя пройняті релігією, яка обумовлює певний тип мислення чи дії [8, с. 403]. При цьому враховується і соціальна ситуація їх формування як сукупність значимих умов ак-

туалізації комунікації, що сприяють взаємодії комунікантів [3, с. 49].

Суспільно-релігійні об'єднання є особливою формою організації суспільно-релігійного життя. Йдеться про тип об'єднання, для якого характерним є відносно невисокий ступінь формалізації та релігійної ангажованості, і яке поєднує в собі ознаки релігійного об'єднання (тією чи іншою мірою перебувають під егідою Церкви, а отже, мають конверсійний потенціал), та громадської організації.

Суспільно-релігійні об'єднання як український феномен мають тривалу традицію розвитку у формі так званих братств, які почали створюватись ще у 1530—1540-х рр. у містах Західної України як національно-релігійні організації міщан, духовенства та селян. Свою головну мету братчики бачили у збереженні етнічної самобутності українського народу, а провідним засобом їх досягнення вважали культурно-просвітницьку діяльність. Залучення до діяльності братств широких верств населення перетворило їх на загальнонаціональну інституцію, що брала активну участь у суспільно-політичному і культурно-національному житті України наприкінці XVI — на початку XVII століття. Організаційно вони будувались на основі волевиявлення окремих осіб, що дає підстави говорити про них як про своєрідні громадські об'єднання [6, с. 162—164].

В наші дні прикладом суспільно-релігійного об'єднання можуть бути громадські (зокрема, християнські) організації, рухи, партії, а також служби соціальної опіки, благодійні фонди, спільноти взаємодопомоги, які, будучи орієнтовані на розвиток традицій доброчинності, розробку та впровадження проектів (програм) забезпечення соціальної допомоги та підтримки найбільш потребуючого населення, організують свою діяльність, виходячи із християнських морально-етичних цінностей, однак, незалежно від національної приналежності чи віросповідання самих учасників об'єднання та тих, кому надається допомога. У системі їх функціональних навантажень домінує функція соціального служіння, яка реалізовується в рамках *соціальної доктрини Церкви* (Гюфнер, Йо-зеф, Кардинал, А.М. Бадджо, О. Клеман, Л. Падовезе, Х. Яннарас та інші) [7; 8; 10]. Даний вираз стосується сукупності розважань, вчень та настанов, запропонованих Церквою в соціальній царині протягом останнього століття, починаючи з енцикліки *Regum*

повагам (1891) Папи Лева XIII, якою було започатковано систематичний підхід до складних проблем, які супроводжували індустріальну революцію [10, с. 13]. Однак, тут йдеться не про збірку практичних вказівок для вирішення соціального питання та/або вдалий підбір певних досягнень сучасної соціології, які придатні для християнського суспільного виховання, а про складову частину християнської концепції життя, значущість якої впливає з низки міркувань. Зокрема, в рамках християнської доктрини людину розглядають не тільки як «одну лише покликану Богом до існування душу», але й у інших її проявах, а отже, у її взаємозв'язках з іншою людиною та суспільством, а Церква і світ розглядаються такими, що ніби «пронизують» одне одного. При цьому визнається залежність людини від конкретного середовища, в результаті чого суспільні відносини розглядаються як такі, що мають надзвичайно велике значення і можуть впливати на життєвий і моральний вибір людини. В такий спосіб Церква намагається вести діалог з суспільством [7, с. 30—32], декларуючи свої наміри щодо участі у соціальному підтримуванні людей, хоча, звичайно, людський та соціальний аспекти місії Церкви є лише наслідками її суто релігійної місії [10, с. 15—17].

Прикладом потужної суспільно-релігійної організації є «Карітас». Цю назву носить більш як півтори сотні національних (католицьких) благодійних організацій, які діють майже у двохстах країнах світу і об'єднані в міжнародну конфедерацію «Caritas Internationalis» і до якої входить «Карітас України». Мета «Карітасу» — практична реалізація соціального служіння, гуманітарної допомоги та людського розвитку. Вона реалізовується в руслі християнської доктрини, а саме тих її положень, які розглядають жорстку і рішучу боротьбу проти бідності, голоду, хвороб, злиднів як християнський обов'язок, а несприятливі для духовного розвитку умови — як поштовх до пошуку дієвих форм допомоги потребуючим. При цьому йдеться не просто про харитативну діяльність, і навіть не про соціальну критику, а про пошук механізмів для формування суспільного устрою, який будується за принципами християнського суспільного вчення, на засадах зобов'язувальної етики, яка знаходить своє обґрунтування у трансцендентній правді про людину, разом із її універсальними та невід'ємними людськими правами [7, с. 31]. Місія «Карітасу» реалізується через програми та проекти соціального спрямування і є ознакою ді-

яльності, характерної для громадської організації. Суспільно-релігійне об'єднання при цьому постає як складний і багатогранний об'єкт, на прикладі якого дослідник отримує можливість аналізувати узагальнені типи соціальних структур, де можуть інтегруватися рівні комунікації та субординації [9, с. 300].

Побудова понятійної конструкції організаційної структури суспільно-релігійного життя повинна передбачати можливість аналізу не лише сталих форм, але й змін у них — як результату певних еволюційних процесів, як це пропонує робити Т. Заславська в рамках своєї дослідницької програми, зорієнтованої на розкриття зв'язків в соціальних системах. Понад зосередженість на вивченні економічних аспектів пострадянських соцієтальних трансформацій, дослідниця вважає, що руйнівними силами змін є всі (курсив наш. — О. І.-С.) елементи соціальної структури [14, с. 3], що дає підстави до використання ідей Т. Заславської для пояснення структурних змін у різноманітних сферах суспільного життя. Зокрема, урахування базових параметрів структури (позиція, діяльність, «соціальна якість»), пропонує Т.І. Заславською [17, с. 53], дає можливість враховувати як внутрішні життєві стратегії індивідів, так і зовнішні детермінанти діяльності (вплив соціальних інститутів), розкриваючи нові аспекти соціальної структури, та здійснювати інтерпретації соціальних відносин, пов'язаних з цією структурою. Йдеться про діяльнісно-структурний підхід до вивчення соціальної структури суспільства, який бачиться актуальним у вивченні змін в суспільно-релігійному житті, даючи змогу інтерпретувати суспільно-релігійні об'єднання як такі, що створюються в результаті діяльності людей.

Так, розвиваючи ідею про можливість аналізу соціальної структури як неперервного процесу структуризації та соціального становлення, Т.І. Заславська задає перспективу розгляду процесів суспільного розвитку як еволюційних [15, с. 155], які «зобов'язані своїм виникненням акторам мезорівня» [15, с. 281]. В такому контексті сучасні релігійні, (про)релігійні та суспільно-релігійні об'єднання бачаться як «структури мезорівня, здатні скоригувати та доповнювати правила, запроваджені акторами макрорівня до своїх інтересів» [12, с. 74].

Евристичним потенціалом у вивченні змін в організації суспільно-релігійного життя наділена ідея Т.І. Заславської розглядати зміни в соціальній структурі як такі, що водночас відображають момент «ед-

ності минулого і майбутнього» [13, с. 7]. Таке розуміння структурних змін створює передумови до проектування висновків соціологів, які досліджували традиційні соціальні форми організації релігії (Е. Дюркгайм, М. Вебер та інші), на сучасну площину — як відповідь на виклики, пов'язані з пошуком нових дослідницьких трендів (теорія соціальних систем, теорія самоорганізації, соціокультурний підхід) та вибудовуванні нових пояснювальних концепцій змін в суспільно-релігійному житті. Виникає потреба у розробці сценарію системних змін в суспільно-релігійному житті з урахуванням дії універсальних механізмів, в якому були б виділені моменти щодо особливості тих окремих елементів системи, зміни в яких можуть стати для неї доленосними. Ключовим при цьому постає поняття форми організації суспільно-релігійного життя як способу упорядкування взаємодії індивідів в рамках різного роду соціальних систем — залежно від того чи іншого виду соціальних зв'язків, що лежать у їх основі.

Теоретичні моделі та концептуалізація системних змін у формах організації суспільно-релігійного життя

Для виявлення причин, через які окремі елементи системи можуть призвести до змін у ній, а відтак — пошуку нових можливостей для того, щоб якимось чином вирішити питання стабільності і змін в системах [20, с. 237], в теорії систем використовують моделювання — створення співвідношень, якими описують досліджувані явища чи процеси. Найзагальнішим, найпродуктивнішим способом моделювання є математичне, однак, до моделей відносять і графічні залежності між змінними, блок-схеми взаємодії частин досліджуваної системи. Евристичний потенціал такого підходу виявляється при побудові теоретичних моделей змін у формах організації різних аспектів суспільного життя шляхом деталізації функцій його структурних елементів та виявлення супутніх функціональних змін в рамках соціальної системи, націленої на самозбереження та розвиток структур, а також на існуючу перебудову їх для приведення у відповідність з усією соціальною системою, з оточуючим середовищем, або ж, за Т. Парсонсом, «адаптивної підсистеми, яка пов'язується з інтегративною системою («соцієтальною спільнотою»)» [20, с. 244]. В такий спосіб формується теоретико-методологічне підґрунтя

для того, щоб виявити особливості відносин між системою і соціальною дією, розвиваючи «лінію аналізу», яка орієнтує дослідника на розгляд церкви як «частково самостійної підсистеми», виходячи з того, що «суспільство-«розсадник» і диференційоване релігійне колективне об'єднання теоретично можуть виконувати функції, подібні до інвестування в процесі суспільного розвитку» [20, с. 239].

В рамках нашого дослідження ми скористаємося евристичним потенціалом трьох концепцій, які націлені на виявлення універсальних для різних функціональних систем механізмів змін, враховуючи характеристики соціальної системи, в рамках якої відбуваються зміни, а отже, бачаться потенційно продуктивними для пояснення логіки змін у формах організації суспільно-релігійного життя. Однією з них є *концепція функціональної системи як сукупності елементів та універсальних способів їх взаємодії* П. Анохіна, в рамках якої будь-яка системна діяльність залежить від того, чи існує фактор, який упорядковує певну «неупорядковану множину», перетворюючи її на функціональну систему. Під функцією П. Анохін розуміє стійкий спосіб взаємодії для реалізації певних завдань, а під самим процесом реалізації — функціонування цілеспрямованих систем, що складаються з таких вибірових компонентів, у яких взаємодії і взаємовідносини набувають характеру взаємодії з метою отримання сфокусованого результату. При цьому зміни у тій чи іншій системі пояснюються дією універсальних механізмів, зокрема, функціональною лабілізацією (або ж — урізноманітненням функцій), яка є реакцією соціальної системи на виклики зовнішнього соціального середовища. Саме універсальність такого механізму, за П. Анохіним, знижує ризики теоретико-методологічного характеру, які неминуче виникають у випадку, коли системний принцип застосовується до явищ різного класу без належної адаптації, зводячись до «простої зміни термінології, перестановки лише порядку дослідницьких прийомів» [31]. В нашому випадку, в результаті дії універсального механізму функціональної лабілізації відбуваються зміни у формах організації суспільно-релігійного життя: релігійні об'єднання актуалізують «позакультову» діяльність; (про)релігійні — процеси громадотворення (community building); суспільно-релігійні об'єднання розширюють свої функції через доповнення харитативної роботи діяльністю з лобювання інтересів соціально незахищених верств на-

селення, популяризації ідеї благодійництва, аналітичної роботи тощо. Блок-схема функціональної лабілізації як універсального механізму системних змін у формах організації суспільно-релігійного життя представлена на рис. 1¹.

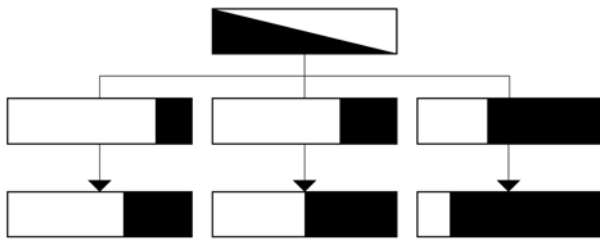

Рис. 1

Урізноманітнення функцій як спосіб реалізації тих чи інших завдань неминуче актуалізує змішування форм організації суспільно-релігійного життя, або їх структурну гібридизацію. Для теоретичного осмислення цього феномену в рамках нашого дослідження використовуватимемо концепцію культурної гібридизації як процесу виникнення змішаних форм кооперації у світі, що глобалізується, автором якої є Ж.Н. Пітерс [32; 29]. За Ж.Н. Пітерсом, культурна гібридизація постає як універсальний механізм системних змін, поряд з такими як культурний диференціалізм (відмінності, які продовжуються) та культурна конвергенція (схожість, яка зростає — «sameness»). Саме наявність гібридних форм, за Ж.Н. Пітерсом, є ознакою того, що відбувалися системні взаємодії. Його концепція культурної гібридизації вибудовується в рамках глобалізаційно-цивілізаційного підходу. Характерними ключовими поняттями постають змішування та синкретизм, а заснований на ній дискурс визначає необхідність розгляду міграцій як чинника, який актуалізує процес змішування форм соціальної взаємодії, а його

¹ На рисунку це виглядає так: білим кольором позначено структурні взаємодії суб'єктів суспільно-релігійних відносин з метою реалізації духовно-релігійних потреб; чорним — структурні взаємодії суб'єктів суспільно-релігійних відносин з метою реалізації соціальних потреб; стрілками позначено дію механізму функціональної лабілізації за рахунок активізації «позакультової» діяльності релігійних об'єднань (блоки ліворуч); за рахунок розширення функцій суспільно-релігійних об'єднань, активізації процесу громадотворення (community building) на церковних парафіях (блоки посередині) та урізноманітнення функцій суспільно-релігійних об'єднань (блоки праворуч).

(дискурсу) ключовими поняттями є етнічність та ідентичність. При цьому сама гібридизація розглядається як потенційна втрата і того, й іншого [32]. Таким чином, концепція культурної гібридизації Ж.Н. Пітерса формує теоретико-методологічні засади розгляду змін в організації суспільно-релігійного життя через аналіз «змішаних» форм кооперації, генезис яких відбувався за різними схемами. В такій версії її можна означити як концепцію структурної гібридизації, блок-схема якої — як універсального механізму змін у формах організації суспільно-релігійного життя, представлена на рис. 2².

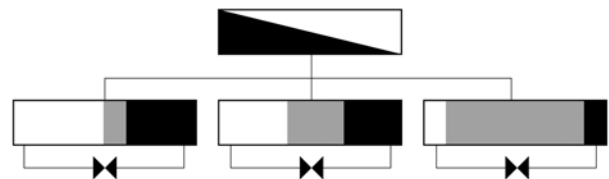

Рис. 2

Ця схема демонструє, як внаслідок дії механізму гібридизації виникають форми організації суспільно-релігійного життя, що поєднують ознаки релігійного та громадського об'єднання. Іншими словами, в цьому випадку поведінка системи суспільно-релігійних відносин починає все більше характеризуватись інтегративністю, тобто здатністю до інтеграції своїх частин для подолання внутрішніх протиріч соціальної системи [23, с. 384]. Гібридні форми організації суспільно-релігійного життя в сучасних умовах є домінуючими. Їх виникнення зумовлене інтенсифікацією процесів структурування взаємодії людей з метою реалізації практик соціального служіння — добровільної праці на благо інших, мотивованої бажанням дієво стверджувати світоглядні переконання.

² На рисунку це виглядає так: білим кольором позначено ознаки об'єднання, яке характеризується високим рівнем релігійної ангажованості, сформованого в результаті структурних взаємодій суб'єктів суспільно-релігійних відносин з метою реалізації духовно-релігійних потреб; чорним — ознаки об'єднання, яке характеризується низьким рівнем релігійної ангажованості, сформованого в результаті структурних взаємодій суб'єктів суспільно-релігійних відносин з метою реалізації соціальних потреб; стрілками — змішування ознак релігійного та громадського об'єднання. Рівень гібридизації форм організації суспільно-релігійного життя (позначено сірим кольором) може бути низьким (релігійне та суспільно-релігійне об'єднання) і високим — (про)релігійне об'єднання (група).

Дія механізмів функціональної лабілізації та структурної гібридизації визначає тенденцію до комунітаризації суспільно-релігійного життя. Останню розглядаємо як реакцію багатофункціональної системи на процеси, що в ній відбуваються, завершальний етап процесу взаємодії суб'єктів в рамках соціальної системи, поведінка якої характеризується адаптивністю, інтегративністю та реактивністю. Розгляд феномену комунітаризації суспільно-релігійного життя здійснюватимемо в рамках теорії комунітаризму у його «низькій» версії. Зокрема, використовуватимемо концептуальне положення про розвиток комунітарних інфраструктур як складової соціальних змін, що формують новий тип соціальних відносин. Йдеться про «гілку» ідейної течії — комунітаризму, представлену в роботах А. Етціоні, який, на відміну від «високого» комунітаризму, що ставить за мету створення загальної теорії перетворення суспільних відносин, розглядає комунітаризм «утилітарно», як феномен солідаризації з метою удосконалення існуючих порядків, знецінюючи такі сутнісні категорії як життя, товариство та спільність [28, с. 27]. Особлива увага при цьому приділяється різного роду «комунітарним інфраструктурам», які, окрім своїх безпосередніх цілей, виконують ще й дуже важливе завдання — сприяють відновленню духу колективізму, виховують «відчуття ліктя» [28, с. 124]. При цьому дослідник визнає, що розвиток окремої людини неможливо розглядати без зв'язку з її соціальним середовищем. Такі зв'язки, на думку А. Етціоні, є результатом входження індивіда до спільнот мезорівня — як стійкого об'єднання людей, пов'язаних з спільними традиціями історією та мораллю, через які він з'єднується з «великим суспільством» і які, в категоріях системного аналізу, слід розглядати як системотворчий елемент.

А. Етціоні формує свою концепцію справедливості. По-перше, вважає дослідник, люди повинні бачити свій найперший обов'язок — в міру своїх сил самим вирішувати свої проблеми. Наступну лінію соціального захисту представляють родичі, друзі, сусіди. Кожна громада має так само докладати всіх зусиль до вирішення своїх проблем. І лише останньою у черзі, але не останньою по важливості, лінією захисту має бути все суспільство, що його А. Етціоні розуміє як громаду громад, яка надає допомогу тим своїм членам тоді, коли можливості самопомогі котрих, включа-

ючи всі попередні лінії захисту вичерпані. Водночас, на думку А. Етціоні, комунітарні відносини не повинні заважати формуванню почуття відповідальності за власні справи і вирішенню власних проблем [16, с. 10—13]. У визначеному аспекті регулюючу дію може виявляти і «емоційний зміст солідарності», що, за Т. Парсонсом, виражається в мотиваційних прив'язаностях індивідів до своїх ролей, до колективів і колег» [20, с. 245]. В рамках теорії комунітаризму у його «низькій» версії, зокрема, із урахуванням концептуального положення про розвиток комунітарних інфраструктур як складової соціальних змін, що формують новий тип соціальних відносин, вибудовується ще одна модель змін у формах організації суспільно-релігійного життя, у вигляді блок-схеми складових процесу його комунітаризації (рис. 3)³.

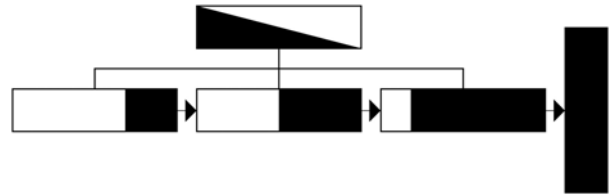

Рис. 3

Ця схема унаочнює, як відбувається процес комунітаризації суспільно-релігійного життя через розвиток його інфраструктури в результаті дії механізмів функціональної лабілізації, зокрема, через посилення «позакультового» функціонального блоку об'єднання різного ступеня формалізації та релігійної ангажованості, а також гібридизації, в результаті якої форми організації суспільно-релігійного життя поступово «віддаляються» від своїх «ідеальних» моделей — як типу структурування соціальних взаємодій з тією чи іншою метою. Процес комунітаризації суспільно-релігійного життя при цьому постає як розвиток комунітарних структур, до яких, з огляду на

³ На рисунку це виглядає так: білим кольором позначено ознаки об'єднання, яке характеризується високим рівнем релігійної ангажованості, сформованого в результаті структурних взаємодій суб'єктів суспільно-релігійних відносин з метою реалізації духовно-релігійних потреб; чорним — ознаки об'єднання, яке характеризується низьким рівнем релігійної ангажованості, сформованого в результаті структурних взаємодій суб'єктів суспільно-релігійних відносин з метою реалізації соціальних потреб; стрілками — процес набуття характеристик асоціативних спільнот громадянського типу.

процеси функціональної лабілізації та структурної гібридизації, можна віднести усі форми організації суспільно-релігійного життя. Останні, незалежно від ступеню формалізації та релігійної ангажованості, у визначеному контексті набувають характеристик асоціативних спільнот громадянського типу, що сповідуючи принципи добровільного колективізму, забезпечують низку потреб сучасного індивіда — «для інших», «для себе», «разом з іншими», в першу чергу — потреб у самоідентифікації з прихильним соціальним оточенням, спілкуванні, взаємності, а відтак — постають як складова соціальних змін, що формують новий тип соціальних відносин.

Деталізація функцій структурних елементів та виявлення супутніх функціональних змін в соціальній системі, поведінка якої характеризується адаптивністю, інтегративністю та реактивністю, у вигляді блок-схем, уможливила не лише побудову теоретичних моделей змін у формах організації суспільно-релігійного життя, але й дала змогу сформулювати декілька концептуальних положень, які стосуються тих змін, що відбуваються у формах організації суспільно-релігійного життя, з урахуванням українського контексту.

1. Організаційна структура суспільно-релігійного життя становить сукупність способів структурування соціальних взаємодій, а форми його організації — є способами їх упорядкування в рамках соціальної системи, залежно від виду соціальних зв'язків, що лежать в її основі.

2. Основними механізмами змін у формах організації суспільно-релігійного життя є функціональна лабілізація — як адаптація соціальної системи до потреб зовнішнього середовища; структурна гібридизація — як поєднання форм, генезис яких відбувався за різними схемами, для інтеграції зусиль у подоланні внутрішніх протиріч соціальної системи. Комунітаризація суспільно-релігійного життя у визначеному контексті є реакцією багатфункціональної системи на дію цих механізмів.

3. Виявлення взаємозалежностей між формами організації суспільно-релігійного життя в рамках єдиного цілого та визначення їх функцій у підтримці й зміні соціальної системи через послідовне оновлення змісту ключових понять передбачає в перспективі фіксацію й ідентифікацію їх проявів, в результаті чого одні смислові ознаки можуть постати як такі, що вписуються в

попередньо створену понятійну конструкцію, а інші — бути з неї виключеними; також можуть виявитися нові ознаки, не виражені достатньо яскраво, але які відображатимуть певні тенденції у здійсненні нового витка змін у суспільно-релігійному житті.

Враховуючи, що входження до структур мезорівня та ініціювання їх реформування є практиками, що визначають перспективи суспільного розвитку, залишаючись при цьому мало публічними, складно фіксованими статистично, а отже, такими, що потребують особливого інструментарію дослідження, дані положення потребують подальшого розвитку, через фіксацію й ідентифікацію на емпіричному рівні, що має стати темою інших публікацій.

1. Алиева А.Б. Стратегия кейс-стади в исследовании малой православной общины : дис. ...канд. социолог. наук : 22.00.01 / А. Алиева. — Москва : ИС РАН, 2003. — 197 с.
2. Бойко Ю., ерм. Трудова міграція і становлення спільнот Української Греко-Католицької Церкви в країнах Європи / Бойко Ю., ерм // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація) / за ред. І. Маркова. — Львів : Папуга, 2009. — С. 191—253.
3. Бориснев С. Социология коммуникаций / С. Бориснев. — Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 270 с.
4. Вебер М. «Церкви» і «секти» у «Північній Америці» / М. Вебер // Соціологія. Загально історичні аналізи та політика / пер. з нім. — Київ : Основи, 1998. — С. 381—396.
5. Воловодова О. Про соціокультурну специфіку суб'єктності територіальної громади: організаційний аспект / О. Воловодова, О. Касперович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 103—119.
6. Гурська Л.І. Православні братства в Україні як чинник формування національної самосвідомості (кінець XVI — перша половина XVII ст. : дис. канд. філос. наук : 09.0011 / Л.І. Гурська. — Київ, 2000. — 189 с.
7. Гюфнер, Йозеф, Кардинал. Християнське суспільне вчення / Йозеф Кардинал Гюфнер. — Львів : Свічачо, 2002. — 304 с.
8. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм ; пер. з франц. — Київ : Юніверс, 2002. — 424 с.
9. Дюркгайм Е. Самогубство. Соціологічне дослідження / Е. Дюркгайм ; пер. з франц. — Київ : Основи, 1998. — 519 с.
10. Енцикліка «*Requiem novarum*» // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». Матеріали конференції. — Львів : АНКТУ, 1993. — С. 516—550.

11. Єльчева Л.О. Посібник з розвитку громад: практичний порадник для небайдужих / Л.О. Єльчева, І.М. Ібрагімова. — Київ : ЛАТ&К, 2008. — 458 с. — (2-ге вид.).
 12. Загороднюк Т. Концепція соціальної трансформації російського суспільства Т.І. Заславської: історія, розвиток, прогностичний потенціал / Т. Загороднюк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2014. — № 1. — С. 62—83.
 13. Заславская Т. Структуры российского общества через призму трансформационного процесса / Т. Заславская // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. — 2001. — № 4 (60). — С. 7—13.
 14. Заславская Т.И. Движущие силы и механизмы трансформации постсоциалистических обществ / Т.И. Заславская // Харьковские социологические чтения-98. Сборник научных работ. — Харьков, 1998. — С. 3—7.
 15. Заславская Т.И. Современное российское общество. Социальный механизм трансформации / Т.И. Заславская. — Москва : Дело, 2004. — 400 с.
 16. Климанська Л.Д. Громада, як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Методичний посібник / Л.Д. Климанська, Г.З. Герасим. — Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. — 134 с.
 17. Куценко О. Евристичний потенціал концепції соціальної структури суспільства Т.І. Заславської / О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2014. — № 1. — С. 48—61.
 18. Леві-Строс К. Структурна антропологія / К. Леві-Строс ; пер. з франц. — Київ : Основи, 1997. — 387 с.
 19. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. — Львів : Говоря, 1992. — 270 с.
 20. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. — Москва : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
 21. Пархоменко И.Т. Культурология в вопросах и ответах / И.Т. Пархоменко, А.А. Радугин. — Москва : Центр, 2001. — 334 с.
 22. Пронюк О. Під арками. З життя української громади Болоньї 2003—2006 рр. / О. Пронюк. — Івано-Франківськ : СІМІК, 2009. — 464 с.
 23. Резник Ю.М. Введение в социальную теорию: Социальная системология / Ю.М. Резник. — Москва : Наука, 2003. — 525 с.
 24. Шаповал М. Загальна соціологія / М. Шаповал. — Київ : Український центр духовної культури, 1996. — 368 с.
 25. Becker H. Through Values to Social Interpretation. Essayson Social Contexts, Actions, Types, and Prospects / Howard Paul Becker. — Duke University Press, 1950. — 341 p.
 26. Building Community. Social Science in Action / P. Nyden, A. Figert, M. Shibley, D. Burrows. — L. : Thousands Oaks ; New Delhi : Pine Forge Press, 1997. — 264 p.
 27. Community Building: Renewal, Well-Being, and Shared Responsibility / ed. by P.L. Ewalt, E.M. Freeman, D.N. Pool ; with a foreword by J.B. Turner. — Washington : NASW PRESS, 1998. — 449 p.
 28. Etzioni A. The Spirit of Community / A. Etzioni. — L. : Fontana Press, 1995. — 518 p.
 29. Pieterse N.I. Globalization and Culture: Global Melange / J.N. Pieterse. — Lanham : Rowman&Littlefield Publishers. — 160 p.
 30. Troeltsch E. The Social Teaching of the Christian Church / Ernst Troeltsch. — Westminster : John Knox Press, 1992 — 572 p.
 31. Анохин П.К. Идеи и факты в разработке теории функциональных систем / П.К. Анохин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://galactic.org.ua/Prostranstv/anoxin-8.htm>.
 32. Наумкин В. Западная цивилизация и мусульманская диаспора: дифференциализм, конвергенция или гибридизация? / В. Наумкин // Ислам в современном мире. — 2010. — № 3—4 (19—20) 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://idmedina.ru/books/islamic/?2130>.
- Оксана Іванкова-Стецюк
- УНІВЕРСАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СИСТЕМНИХ ЗМІН В СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ
- Запропонована концепція системних змін у формах організації суспільно-релігійного життя та виявлено їх універсальні механізми. Тенденція до комунітаризації суспільно-релігійного життя розглядається як заключний етап взаємодії суспільно-релігійних відносин.
- Ключові слова:** суспільно-релігійне життя, механізми змін, система, комунітаризація.
- Оксана Іванкова-Стецюк
- УНИВЕРСАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ СИСТЕМНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ОБЩЕСТВЕННО-РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ
- Предложена концепция системных изменений в формах организации общественно-религиозной жизни и обнаружены их универсальные механизмы. Тенденция комунитаризации общественно-религиозной жизни рассматривается как заключительный этап взаимодействия общественно-религиозных отношений.
- Ключевые слова:** общественно-религиозная жизнь, механизмы изменений, система, комунитаризация.